

GEERT JAN BLANKEN

WAKKERE WIJSHEID

KIERKEGAARDS LESSEN IN OPMERKZAAMHEID

GEERT JAN BLANKEN

WAKKERE WIJSHEID

KIERKEGAARDS LESSEN IN OPMERKZAAMHEID

KokBoekencentrum Uitgevers – Utrecht

Ontwerp omslag: Peter Kortleve/shortlife.nl
Lay-out binnenwerk: Gewoon Geertje

ISBN 978 90 435 4359 0
ISBN 978 90 435 4360 6 (e-book)
NUR 730
www.kokboekencentrum.nl

© 2025 KokBoekencentrum Uitgevers, Utrecht

Alle rechten voorbehouden. Tekst- en datamining zijn niet toegestaan.

KokBoekencentrum Uitgevers vindt het belangrijk om op milieuvriendelijke en verantwoorde wijze met natuurlijke bronnen om te gaan. Bij de productie van het papieren boek van deze titel is daarom gebruikgemaakt van papier waarvan het zeker is dat de productie niet tot bosvernietiging heeft geleid.

Je zou je een mens kunnen voorstellen die vanaf zijn geboorte tot zijn dood altijd óf slaapt óf in een soort halfslaap of staat van versuftheid leeft. Zo verhoudt zich mijn leven tot de mens die werkelijk leeft (ik denk nu juist aan Kierkegaard).

LUDWIG WITTGENSTEIN, DAGBOEKAANTEKENING 11 JANUARI 1932¹

Inhoud

Afkortingen bij de citaten	9
Vooraf	11
I Opmerkzaam maken	17
II Opmerkzaam worden (op jezelf)	25
III Opmerkzaam worden op...	43
1 ... de duizeligheid van de Angst	45
2 ... het stemmetje van de Bezorgdheid	49
3 ... de waarde van Vertwijfeling	53
4 ... het fluisteren van de Hoop	57
5 ... het belang van het Geduld	63
6 ... de vlucht in de Geslotenheid	67
7 ... het nut van Verveling	71
8 ... de valkuil van de Dichter	75
9 ... het zijn van een Lichaam	79
10 ... de bodemloze put van de Kennis	83
11 ... het irritante van de Godmens	87
12 ... het ondermijnende van de Afgunst	93
13 ... het bestaan van de Ander	97
14 ... het verbazingwekkende van de Genade	101

15 ... de bijwerkingen van de Media	105
16 ... de boodschap van de Dood	109
17 ... de macht van de Groep	113
18 ... de mogelijkheid van een nieuw Begin	117
19 ... de onvermijdelijkheid van het Lijden	123
20 ... de rijkdom van het Ogenblik	127
21 ... de uitdaging om te Vertrouwen	133
22 ... de verleiding van de Verslaving	137
23 ... de vorm van jouw Isaak	141
24 ... de wet van het Gelijk-op	147
25 ... de onverstandigheid van de Liefde	151
26 ... het vreugdevolle 'ja' van de Stilte	155
 IV Wakkere Wijsheid	 159
 Bijlage 1 Kierkegaard en de filosofen	 171
Bijlage 2 Korte levensschets, publicaties & pseudoniemen	193
 Dank	 199
Literatuur	201
Noten	205

Afkortingen bij de citaten

(Voor de volledige gegevens: zie literatuurlijst)

AON	<i>Afsluitend onwetenschappelijk naschrift</i>
BA	<i>Het begrip angst</i>
CT	<i>Christelijke toespraken</i>
HH	<i>De herhaling</i>
KT2	Kierkegaards toespraken 2 <i>Het goede komt van boven</i>
KT3	Kierkegaards toespraken 3 <i>Geduld doet leven</i>
KT4	Kierkegaards toespraken 4 <i>De lafheid te lijf</i>
KT5	Kierkegaards toespraken 5 <i>God zoeken, liefde en dood</i>
KT6	Kierkegaards toespraken 6 <i>Onverdeeld één ding te willen</i>
KT7	Kierkegaards toespraken 7 <i>Leren van de lelie en de vogel</i>
KT9	Kierkegaards toespraken 9 <i>Onbezorgd als de vogel en de lelie</i>
KT10	Kierkegaards toespraken 10 <i>De tegenkant van het lijden</i>
KT11	Kierkegaards toespraken 11 <i>In tweede instantie</i>
KT12	Kierkegaards toespraken 12 <i>Onveranderlijk geliefd</i>
MS	<i>Mijn schrijverswerkzaamheid</i>
OO	<i>Of/Of</i>
OC	<i>Oefening in Christendom</i>
TZ	<i>Tot zelfonderzoek en andere religieuze geschriften</i>
VB	<i>Vrees en beven</i>
WD	<i>Wat de liefde doet</i>
ZD	<i>De ziekte tot de dood</i>

De Romeinse cijfers achter citaten verwijzen naar *Søren Kierkegaards Papirer*.²

Vooraf

Een groot deel, misschien wel het merendeel van de dag, van ons leven, brengen we door met vooruitdenken en terugdenken. We maken plannen, we maken ons zorgen, we voelen dat we gefaald hebben of we geven onszelf complimenten over hoe goed we wel niet bezig zijn geweest. Vooral bij dat terugdenken verbazen we ons er nogal eens over hoe snel de tijd verloopt en hoeveel van ons leven aanvoelt als door onze vingers geglipt, of zelfs: niet echt geleefd. En dus kijken we weer snel vooruit naar hoe we het nu eens echt anders kunnen aanpakken. Om een tijdje later ook weer op die plannen terug te kijken.

Maar tijdens al dat denken loopt de tijd door en missen we een zee aan ogenblikken waarop er een echt begin gemaakt kan worden met een wezenlijke verandering. Ogenblikken waarop het terug- en vooruitdenken zijn plaats wordt gewezen en we worden uitgenodigd om het leven in te stappen. Die momenten zijn niet voorbehouden aan een paar gelukkige mensen, die hele bijzondere ervaringen doormaken. Ze doen zich voortdurend voor; je moet er alleen ‘opmerkzaam op worden’.

Dit boek probeert behulpzaam te zijn bij het laten oplichten van die momenten. Daarmee begeeft het zich in de buurt van nogal wat andere teksten over ‘aandachtig leven’, ‘mindfulness’, ‘leven in het Nu’ en welke omschrijvingen ook maar meer de ronde doen. Wat dit boek onderscheidt, is dat het de teksten van Søren

Kierkegaard (1813-1855) centraal stelt. Deze bijzondere denker, filosoof, theoloog, psycholoog; laten we het simpeler houden: deze bijzondere schrijver als gids hebben, betekent dat drie dingen op voorhand al heel helder gezegd kunnen worden:

- 1 We zullen het vooral gaan hebben over opmerkzaam *worden* als een proces, als iets dat voortdurend plaats zou moeten vinden, en niet over opmerkzaamheid als een status die je kunt bereiken. Kierkegaard is bij uitstek een denker van het 'worden'. Hij is heel erg beducht voor stilstand, en dus ook voor het idee dat we een bepaalde positie in het leven kunnen verwerven die we als uitgangspunt kunnen nemen voor alles wat we doen. Een vast vertrekpunt, bijvoorbeeld bepaalde geloofswaarheden, of bepaalde eigenschappen of deugden in onszelf waar we altijd op terug kunnen vallen, dat geeft ons een gevaarlijke schijn van rust en veiligheid, waarmee we uiteindelijk niet verder komen. Volgens Kierkegaard gaan we pas echt leven als we dat soort veilige havens uit durven varen en de zee op durven gaan. Pas dan en alleen dan zullen we ontdekken dat we niet overgeleverd zijn aan willekeurige weersomstandigheden, maar dat we 'instructies' krijgen.
- 2 Wat we nooit mogen onderschatten of te klein mogen maken, is het belang van opmerkzaam worden op *onszelf*. Je zou kunnen denken dat we tegenwoordig eerder te veel dan te weinig met onszelf bezig zijn en toch stuurt Kierkegaard ons eerst in de richting van dat 'zelf'. Terwijl je dit boek misschien wel leest omdat je je meer van de wereld om je heen bewust zou willen worden, en je naar bevrijding zoekt van het rond-draaien in je eigen gedachten, wijst Kierkegaard op een noodzakelijke weg naar binnen. Je kunt daardoor makkelijk denken dat opmerkzaam worden in de zin van Kierkegaard een wat

perverse of in ieder geval luxueuze hobby is in een wereld vol grote problemen, die schreeuwt om liefde en aandacht voor elkaar. Maar Kierkegaard is daarin heel rigoureus: niet het zogenaamde individualisme is de oorzaak van veel hedendaagse problemen; het ontbreken van echte individuen is een veel groter probleem. Pas op basis van die echte individualiteit ontstaat namelijk echte verbinding. Die echte individualiteit is namelijk geen feestje van ons ego met zichzelf. De weg van de zelfwording, waarvoor opmerkzaamheid een belangrijke voorwaarde is, is een weg van zelfverloochening, van jezelf verliezen om jezelf te vinden.

- 3 Met dat laatste raken we aan het derde onvermijdelijke Kierkegaard-thema. Kierkegaard is, zegt hij zelf, een religieus schrijver. Dat betekent dat het nogal bruut is om die religieuze dimensie uit zijn werk te slopen, zoals vaak is geprobeerd. Maar dat betekent niet dat Kierkegaard in te delen is bij wat we vaak onder religieuze auteurs verstaan. Kierkegaard schrijft over het christelijk geloof en heeft niet de minste neiging om zich daarbuiten te begeven, maar wie hem serieus neemt, komt een heel oorspronkelijk christendom tegen. Hij redeneert niet vanuit een christelijke theologie als 'grondslag' (zie punt 1, dat zou daarmee strijdig zijn). Het gros van wat hij schrijft komt eerder voort uit en is doortrokken van gevoelige, we zouden nu zeggen 'psychologische' waarnemingen. Natuurlijk worden die mede gevormd door waar hij in gelooft, maar hij waakt er juist voor om, vooringenomen, de werkelijkheid naar zijn hand te zetten. Dat betekent niet dat hij pleit voor een objectief, neutraal startpunt. We kunnen alleen maar beginnen vanuit wie we zijn en vanuit waar we zijn, midden in het leven. Maar als we eerlijk worden voor onszelf, komen we daar volgens Kierkegaard op het spoor van

God. Dan komen we uit bij waar we eigenlijk altijd al vanuit begonnen. Wie opmerkzaam wordt op zichzelf, stuit namelijk niet alleen op een Dieper Zelf, maar ook dat diepere zelf verwijst weer naar buiten zichzelf. Het verwijst als het ware door – naar God. Genoeg voor nu, we komen erop terug, de lezer zij gewaarschuwd...

Leeswijzer

Hoofdstuk II, III en IV vormen de kern van dit boek.

In hoofdstuk I worden de taak die Kierkegaard voor zichzelf zag weggelegd en de manier waarop hij te werk gaat wat meer uitgelegd. Dat is een nuttige opstap, maar mocht je dat te veel 'meta' vinden, dan kan die stap ook overgeslagen (of later gelezen) worden.

Hoofdstuk II is wel noodzakelijk om III en IV beter te begrijpen. Daarin wordt het toneel in gereedheid gebracht en worden de (innerlijke) hoofdrolspelers geïntroduceerd die bij het opmerkzaam worden belangrijk zijn.

In hoofdstuk III vind je, aan de hand van citaten van Kierkegaard, een aantal aanleidingen om met opmerkzaamheid aan de slag te gaan. Thema's die je opmerkzaam kunnen maken, en die een blijvende opmerkzaamheid kunnen inspireren. Allemaal op deelgebieden, in zich onvolledig, maar allemaal bruikbaar als aanwijzingen richting het gebied waar Kierkegaard ons wil hebben. Het zijn geen systematische analyses, maar eerder meditatieve gedachten naar aanleiding van Kierkegaards teksten. Ze hoeven niet in bepaalde volgorde gelezen te worden. Waar er, impliciet of expliciet, naar andere thema's of hoofdstukken wordt verwezen, wordt dit wel vermeld.

Hoofstuk IV sluit die rij thema's af, door Kierkegaards denken rond opmerkzaamheid te zien als een vorm van 'nuchtere mystiek'.

In de bijlagen wordt ten slotte wat informatie gegeven over Kierkegaards plaats in de filosofie(geschiedenis). Geen noodzakelijke stof om iets te hebben aan zijn 'wakkere wijsheid', maar die kennis kan wel helpen. Je vindt daarin ook een korte levensschets, en een overzicht van zijn belangrijkste werken en pseudoniemen.

I. Opmerkzaam maken

Iemand op straat staande te houden om met hem te spreken, is niet zo moeilijk als in het voorbijgaan tegen een voorbijganger iets te moeten zeggen zonder zelf stil te staan of die ander op te houden zonder hem ertoe te willen bewegen dezelfde kant op mee te lopen, maar hem juist aan te sporen zijn eigen weg te gaan.

JOHANNES CLIMACUS³, AON, 285

Ook in de wereld van de geest is zelfstandig worden nu juist het hoogste – en liefdevol iemand erbij behulpzaam zijn zichzelf te worden, vrij, onafhankelijk, zelfstandig, hem te helpen alleen te staan: dat is de grootste weldaad.

WD, 297

Kierkegaards taak⁴

Søren Kierkegaard (1813-1855) beschouwde het als zijn voornaamste taak om mensen opmerkzaam te maken. Dat klinkt vrij bescheiden. Hij zegt niet dat hij mensen wijzer wil maken of veranderen, hij wil niets uitleggen, geen beweging starten, geen revolutie in de theologie of in de maatschappij in gang zetten – hij wil alleen maar opmerkzaam maken. Maar Kierkegaard zelf ziet dat opmerkzaam maken helemaal niet als een bescheiden opgave, integendeel. Als hij in 1855 op 42-jarige leeftijd op straat in Kopenhagen in elkaar zakt, en een paar weken later overlijdt, is hij 'op'. Wat ook precies de lichamelijke oorzaak van zijn overlijden is geweest, hij had alles gegeven om zijn lezer, de 'ene lezer'⁵ waar het hem altijd om ging, opmerkzaam te maken.

Een mens dwingen een andere mening aan te nemen, een overtuiging, een geloof, dat kan ik in der eeuwigheid niet; maar één ding kan ik, in één opzicht het eerste (want het is de voorwaarde voor het volgende, dat wil zeggen: deze mening aan te nemen, deze overtuiging, dit geloof) in een ander opzicht het laatste, als hij dat volgende niet wil: ik kan hem dwingen opmerkzaam te zijn.

MS, 39

Volgens Kierkegaard kan de ene mens de andere maar in beperkte mate helpen. Waar het echt om draait in het leven, speelt zich af op een niveau waarop we met onszelf alleen zijn. Daar moet iets gebeuren, bij wanhopige mensen, maar dat is hetzelfde als zeggen: bij iedereen. Want, hoewel de ene mens zich dat meer bewust is dan de ander, en hoewel vertwijfeling zowel heel acute als meer sluimerende vormen kan aannemen, angst en vertwijfeling horen bij het mens-zijn.

Kierkegaard was ervan overtuigd dat er zich op dat diep persoonlijke niveau iets kon afspelen waardoor het leven open bloeit. Wanhoop kan tot hoop worden, wantrouwen tot vertrouwen, geslotenheid tot liefdevolle relatie. Hoewel hij zijn leven wijdt aan het schrijven over die verandering, is hij zich er voortdurend van bewust dat hij de kern nooit zal kunnen benoemen. Dat is feitelijk onmogelijk, want het is iets dat uniek is en persoonlijk, iets dat gebeurt en nooit te vangen is in woorden. Maar het is ook nog eens af te keuren, want zodra je het pretendeert te kunnen uitleggen en overdragen, breng je een ander in de verleiding jouw woorden, erger nog, jouw methode over te nemen. En zo breng je iemand eerder verder bij zichzelf vandaan dan dat je haar helpt om zichzelf te vinden.

Kierkegaard zag zijn onmacht om een ander mens rechtstreeks tot een overtuiging, tot een levensovertuiging, laat staan tot een

leven in geloof te brengen, dus zeker niet als zijn persoonlijke beperking. Het gaat hier om een heel principieel punt. Dat wat er echt toe doet in het leven, kan de ene mens niet aan de ander geven. Als we opmerkzaam worden in de zin waarin Kierkegaard zich dat voorstelt, dan komen we ergens vóór te staan, waarna we alléén verder moeten. Kierkegaard is een gids naar dat intrigerende punt in het geestelijk landschap. Dat kan voor de één 'het laatste' zijn, je kunt daar blijven staan en niet verder, of zelfs terug willen. Voor de ander is dat punt het eerste, want de eigenlijke weg begint pas daarna.

Naar de rand van een afgrond

Met het opmerkzaam worden op dat punt begint een unieke, individuele weg, en we hebben alle vrijheid om te weigeren die te betreden. Rond die opmerkzaamheid spelen zich dan ook allerlei spannende taferelen af, vooral bij de mensen die het niet zien zitten om verder te gaan. Er worden kampementen opgeslagen om er toch maar vooral lang te kunnen blijven vertoeven. Om nog eens uitvoerig na te denken over alles wat eraan vooraf is gegaan, om twijfels te delen over 'hoe nu verder'? Er worden boeken en gedichten geschreven over het verlangen naar en de onmogelijkheid om verder te gaan. Er worden bijeenkomsten georganiseerd, van gezellige feesten tot ernstige vergaderingen om elkaar maar vooral te vermaken of bezig te houden. Dat alles om de keus om verder te gaan zo veel mogelijk te vergeten of om er juist eindeloos over te blijven praten.

Opmerkzaamheid kan dus voor sommige mensen 'het laatste' zijn, maar dat betekent niet dat degenen die verder durven gaan, de opmerkzaamheid achter zich kunnen laten. Opmerkzaamheid is geen eindstation, maar ook geen doorgangsfase, waarna ze niet meer van belang is. Opmerkzaam *worden* en daarnaar gaan

handelen betekent opmerkzaam *blijven*. Een opmerkzaam bestaan speelt zich af in een wonderlijk grensgebied, ergens tussen 'bewust worden' en 'doen'. Het is een besef dat voortdurend omgezet wil worden in handelen, maar dat gaat nooit vanzelf. Er moet iets plaatsvinden, dat Kierkegaard aanduidt als een sprong. Een belangrijk aspect van het opmerkzaam worden bestaat namelijk uit het besef dat we, als we voorwaarts gaan, alle grond onder de voeten lijken te verliezen. Kierkegaard blijkt ons tot aan de rand te hebben gebracht van iets dat eruitziet als een afgrond. Het is dan ook niet zo verwonderlijk dat op dat punt vaak frustratie en kwaadheid ontstaan richting de gids, die zonderlinge Kierkegaard, die zich aan leek te bieden als reisleader naar een beter bestaan, en die nu zomaar, op de rand van die afgrond, verstek lijkt te laten gaan. Spoorde die man eigenlijk zelf wel, met zijn verbroken verloving, zijn soms onnavolgbare schrijfsels en zijn scheldpartijen tegen de kerk? Waarom heeft hij ons zo moeilijk laten doen, en laat hij ons vervolgens achter met een 'zoek het verder zelf maar uit'!?

Zoals gezegd, voor Kierkegaard is het antwoord op die vraag heel duidelijk: het kan niet anders. Grotere pretenties hebben is alleen maar gevaarlijk. Want zodra er met definities en gebruiksaanwijzingen over het leven wordt gesproken en geschreven, gaat er iets mis. Het leven moet geleefd worden als unieke ontdekkingstocht door unieke mensen en daarbij passen geen algemeenheden. Als we daarin over het leven denken en spreken, vervreemden we ervan en doen we onszelf volgens Kierkegaard ernstig tekort. En dus wil hij geen leraar zijn, geen macht uitoefenen met zijn woorden, zelfs geen gezag hebben.

Hij wil opmerkzaam maken.

Indirecte mededelingen

De manier waarop Kierkegaard zijn lezers gidst, zijn methode, als dat woord al van toepassing is, is die van de ‘indirecte mededeling’. Daarmee wil hij je eerst en vooral losschudden uit de zekerheden waarin je dacht een redelijk rustig plekje te hebben gevonden om de wereld te bekijken. Dat losschudden of verwarren doet hij op een aantal manieren.

- a Om te beginnen door onder pseudoniemen te publiceren. (Zie de lijst in de bijlagen.) Niet zozeer om te verbergen dat hij het was die die boeken schreef, maar om de lezer te laten beseffen dat er vanuit verschillende perspectieven naar de werkelijkheid gekeken kan worden. Hoewel hij er zelf expliciet tegen waarschuwt om hem te vereenzelvigen met zo’n pseudoniem is dat vaak gebeurd. De verleiding om dat te doen is ook best groot, omdat Kierkegaard van zijn ‘auteurs’ bepaald geen karikaturen maakt. Ze hebben allemaal hun eigen logica en diepgang en zeggen heel zinnige dingen. Ik zal in de volgende hoofdstukken dan ook ruim uit hun wijsheid putten. Maar door zo te werk te gaan, zorgt Kierkegaard ervoor dat je als lezer zelf behoorlijk aan de slag moet. Je kunt niet ‘even’ het standpunt van Kierkegaard tot je nemen. Dat is natuurlijk niet leuk als je op zoek bent naar handige tips of snelle oplossingen.
- b Maar die keus om zichzelf uit het midden van de aandacht te halen wordt ook zichtbaar in de, vaak meer religieuze, teksten die hij wel onder zijn eigen naam uitgeeft. Ook die werken, vaak geschreven in de vorm van toespraken, zijn een vorm van ‘indirecte mededeling’. Hij wil het liefst dat je ze als lezer hardop voorleest aan jezelf, zodat het eerder een tweespraak met jezelf wordt, dan een mededeling van een schrijver aan

OPMERKZAAM LEVEN MET KIERKEGAARD

Veel zelfhulpboeken reiken stappenplannen en methoden aan om jezelf beter te leren kennen. *Wakkere wijsheid* breekt met die traditie. Geen methode, maar een uitnodiging tot opmerkzaamheid, om stil te staan bij wie je bent en inzicht te krijgen in je eigen ik. Met Kierkegaard als inspirerende gids ontwikkel je een basishouding van ontvankelijkheid.

Dit boek helpt je helder te zien waar in je leven een opgave ligt en stimuleert je om met anderen om te gaan als wezenlijke gelijken, om het gesprek aan te gaan, waarbij de grootste weldaad die je elkaar kunt bewijzen is: zelfstandig worden.

***“Een knap boek, dat de weerbarstige,
krachtige wijsbegeerte van Kierkegaard
voortreffelijk presenteert.”***

NEDERLANDS DAGBLAD
over Kierkegaard in gewone taal

KokBoekencentrum.nl
UITGEVERS | UTRECHT

ISBN 978 90 435 4359 0 • NUR 730

9 789043 543590